

Pyhä Yrjänä metsänhaltijana

Felix J. Oinas (Bloomington)

SKS:n kansanrunousarkiston käsikirjoituskokoelmien mukaan on *hor* ja *horahine*-nimisiä haltijoita merkitty muistiin pohjoisvepsäläiseltä alueelta, Šoutjärveltä. Saatavissa on seuraavat tiedot:

Tanhalla on *isandeine*. Se keritsee lampaat, ellei niitä ole Jumalan nimeen navettaan suljettu. *Hor* asuu navetan nurkassa maan alla. Toisinaan on *hor* kulkenut läpi kylän lampaita keritsemässä öiseen aikaan. (Šoutjärvi, Šokšu. O. Hakulinen 17753. < Fokin mummo, synt. 1876.)

Horahine – – metšhine. (Šoutjärvi, Mäki. Sirkka Valjakka 520. 1943. < Varvara Minina, synt. 1884.)

Kun akat riitelivät keskenään, sanoivat he toisistaan: »Horahine oled.»

Horahine = metšine. (Petroskoi. Sirkka Valjakka 547. 1943 < Maria Kotomkina, synt. 1899 Kaskesojalla, Pohjois-Vepsässä.)

Näihin sanoihin liittyy siis useita eri konnotaatioita: *hor* 'karjapihanhaltija', ts. 'pihanhaltija'; *horahine* 'metsänhaltija; kirosana («paholainen»)' . *Horahine* on *hor*-sanasta *-(a)hinen*-johtimella muodostettu deminutiivi.

Hor johtuu Pyhän Yrjänän venäjänkielisestä nimestä: *Georgij*, *Jegorij*, *Jagorij*, *Jegor*, *Jagor*, *Jurij* jne. Luoteis-Venäjällä, missä vokaalienvälinen *g* edustuu frikatiivina *ɣ*, *Jagorij*-nimeä tavataan harvoin (esim. Loorits 1955: 26). Kerääjien korvissa *ɣ* muistuttaa *h*:ta, jota kyrillisessä kirjaimistossa vastaa *x*: *Jaxorij* (Loorits 1955: 11, 12, 26, 29 jne.). *h*:llinen muoto on omaksuttu läheisiin itämerensuomalaisiin murteisiin. Esim. Säämäjärvellä Aunuksessa erästä maatilaa kutsutaan omistajan nimen mukaan *Johora* (Nissilä 1943: 59). Myös Karjalassa nimi esiintyy muodossa *Johora* (Kalima 1952: 65) ja sukunimi *Egorovna* muodossa *Jahorjouna* (Virtaranta 1958: 72). Sama nimi on käytössä Viron setukaisilla asussa *Jahorka* (Loorits 1955: 106—).

Vepsän *hor* on lainaa venäjän nimistä *Jagor-*, *Jogor-* (tai *Jahor-*, *Johor-*), joista painoton ensi tavu on kadonnut. Tämä kato saattaisi olla seurausta tilanteista, joissa ihmiset kääntyivät suoraan haltijan (tai pyhimyksen) puoleen, kuten rukousten aikana. Samanlainen kehitys on tapahtunut Pyhän Yrjänän nimessä ruotsissa: *St. Georg(ius)* >> *Ist Jor*, *Or* (Haavio 1959: 34—36).¹ Virossa tavataan sama ilmiö toisen pyhimyksen, Pyhän Yrjänän kaiman paavi Gregoriuksen, nimessä. Lyhentymämuoto esiintyy virolaisessa tammiukuun 14:n nimen *korjusepäev* 'Gregoriuksen päivä'; tämä päivä jakaa talven kahtia ja siten »taittaa talven selän (tai murtaa sen sydämen)» (Ränk 1975: 71—

Havaintoja

74).² Samanlainen painoa edeltävän tavun kato on tapahtunut esim. suomessa pelinnimessä *naatta* 'Kriegen, Fangen, Abschlagen, Haschen'; se juontuu venäjän sanasta *pjatna!*, jota käytetään kutsuttaessa pelaamaan: *davaj pjatna!* (Kiparsky 1959: 195—96).

Kun pyritään selvittämään, miten venäjän *hor(ahine)* 'metsänhaltija' ja venäjän *Jajorij, Jaxorij* 'Pyhä Yrjänä' kuuluvat semanttisesti yhteen, joudutaan viivähtämään molempien termien tehtävissä.

Pääkohdittainen tarkastelu osoittaa, että niiden tehtävät ovat melko samanlaiset. Pyhä Yrjänä, monitehtäväinen pyhimys, oli Bysantissa ja Venäjällä hevosten ja muiden kotieläinten isäpyhimys, ja hänestä tuli myös metsässä laitumella olevan karjan suojelija (Loorits 1955: 14, 22). Edelleen hän omaksui petojen, etenkin susien, haltijan, suojelijan tai ruokkijan roolin (Loorits 1955: 41, 92). Venäläiset talonpojat käyttivät hänen nimeään loitsuissa, joita he lukivat laskiessaan karjan ensi kertaa keväällä ulos, ja suojaloituksissa eri tilanteissa susia ja muita petoja vastaan ja rukoilivat usein Pyhän Yrjänän apua ja suojelua. Aika ajoin saatettiin kääntyä myös joidenkin muiden pyhimysten puoleen, kuten Pyhän Nikolain (Mikolan). Tyypillinen loitsu, jota ihmiset lukivat kiertäessään karjan ympäri maagisessa tarkoituksessa, alkaa: »Pyhä Juri-Jagori ja pyhä isä Mikola!» Se jatkuu kuvauksella, kuinka pyhä Jagori (Pyhä Yrjänä) ratsasti kastanjanruskealla ja valkealla hevosellaan niittyjen ja peltojen yli keräten »villit koiransa, villit metsän sudet», ja kuinka hän ajoi ne kivi-muurin taakse ja sulki niiden kidat niin, että ne eivät voineet vahingoittaa karjaa (Romanov 1891: 47, n:o 174). Jos lehmä tai lammas eksyi metsään, oli vain rukoiltava Pyhää Yrjänää ja eläin löytyisi (Loorits 1955: 39).

Myös metsänhaltija esiintyy eläinten

suojelijana. Kaikkien metsän eläinten ja lintujen otaksutaan olevan hänen suoje-luksessaan. Haltijaa pidetään valtakunnassaan eläinten omistajana, ja hän on vapaa menettelemään niiden suhteen kuten haluaa: menettämään niitä pelissä tai päättämään, mitkä niistä annetaan saaliiksi metsästäjille. Paikoin metsänhaltija on »susien isäntä» samoin kuin Pyhä Yrjänä. Suojellakseen karjaa susilta paimenet tekevät sopimuksen metsänhaltijan kanssa. Näin hänestäkin on tullut karjan suojelija sen metsässäolon ajaksi (Tokarev 1957: 82—83).

Mikäli osa karjasta eksyy, metsänhaltijan arvellaan auttavan ihmisiä löytämään eläimet. Metsänhaltijan ja Pyhän Yrjänän välinen kiinteä yhteys ilmenee selvästi »metsän ruhtinaalle» (metsänhaltijalle) kirjoitetuissa valituskirjeissä. Näissä kirjeissä, jotka jätetään metsään, metsänhaltijaa muistutetaan siitä, että jos hän ei tuo takaisin kadonnutta eläintä, häntä vastaan tullaan esittämään valitus Pyhän Yrjänän kanssa. Näin ollen Pyhä Yrjänä toimii metsässä asuvien yliluonnollisten voimien keskuudessa ylipä-nä auktoriteettina »oikeudenkäynneissä» (Oinas 1976: 480—481).

V. J. Mansikan käsityksen mukaan (1943: 196) »kristillinen henkilö [Pyhä Yrjänä] on loitsuissa ja kultissa tuntuvasti »mytologisoitunut», kun taas mytologinen olento (metsänhaltija) on saanut kristillisiä lisäpiirteitä. Molemmat esiintyvät samoissa tehtävissä, molemmille esitetään samoja pyyntöjä ja rukouksia».

Loitsuissa tämä sekoittuminen on johdantanut siihen, että metsänhaltijaa voidaan puhutella Pyhän Yrjänän nimellä. Haltijaa kutsutaan välistä myös muiden pyhimysten nimillä, koska pyhimysten vaikutusalat eivät jyrkästi eroa toisistaan. Pyhimysten ja metsänhaltijan sekaantuminen ulottuu joissakin tapauksissa niin pitkälle, ettei ole ollenkaan selvää, ketä on rukoil-

² Ränkin (1975: 73) mukaan tämä päivä pyhitettiin piispa Gregorius Suuren muistolle. Hänestä tehtiin pyhimys heti kuolemansa (v. 604) jälkeen.

tu. Tällaisissa tapauksissa loitsun lukijan täytyy mainita henkilöys, esim.:

Pyhä Jegori ja pyhä Antoni ja pyhä Lisaveta Fedorovna (metsänhaltija ja naispuolinen metsänhaltija). Minä rukoilen teitä, ja minä polvistun eteenne kaikkine pyyntöineni ja syvine kumaruksineni – – (Romanov 1891: 154, n:o 58).

Pyhä Avraami (metsänhaltija), karkota pois sudet ja karhut – – (Romanov 1891: 153, n:o 56).

Nämä loitsut osoittavat, että Pyhä Yrjänä (yhdessä joidenkin muiden pyhimysten kanssa) oli saanut Venäjällä merkityksen 'metsänhaltija'. On siis todennäköistä, että vepsän sanan *horahine* sekä muoto että käyttö ovat venäläistä lähtöä. Vepsän *horahine* metsänhaltijana on ilmeisesti paha olento, kuten sen esikuva venäjässä (*lešij*), ja sopii hyvin kiroamiseen.

Vepsän *hor*-olennon tehtävä 'karjapihanhaltija, joka keritsee lampaista', on toissijainen. Tällöin *hor* on sekaantunut venäläiseen *Mokuša* (tai *Mokyša*) -haltijaan. Aunuksessa *Mokuša* on talojen ja pihojen vähäpätöinen haltija, joka kiertelee öisin, keritsee lampaat, kehrää pellavaa ja sotkee emännän langat, jos ne on jätetty rukkiin (Maksimov 1903: 395; Gimbutas 1971: 168). *Mokuša* palautuu muinaisvenäläiseen *Mokoš*-jumalattareen, joka kuului ruhtinas Vladimirin panteoniin. Venäjän pohjoisosissa hän on surkastunut mitättömäksi, kiusalliseksi yönhaltijaksi.

*

Muutamat muut vepsän sanat viittaavat siihen, että jotkut muutkin haltijat ilmeisesti liittyvät Pyhään Yrjänään.

Nimityksen *horahine* 'metsänhaltija' rinnalla on pohjoisvepsässä synonyymisesti käytössä *odahine*:

Metsässä asuvat metsänizändäized ja metsänemändäized. Metsähistä sanotaan myös *odahine*. (Soutjärvi, Yliskylä. Sirkka Valjakka 533. 1943. < Elena Pahomova, synt. 1900.)

On todennäköistä, että *horahine* on tabu-

syistä muutettu muotoon *odahine*.

Šoutjärveltä, Kaskesojan kylästä, on Aimo Turunen merkinnyt muistiin loitsun, jolla huhuttiin eksynnyttä karjaa metsästä kotiin. Kun metsänhaltija otti lehmän tai hevosen »metsän suojaan», oli otettava pihlajapuun oksia, pantava niitä tienristeykseen ja oksia jaloilla polkien sanottava seuraava:

*hūr hūrovitš
metsan metšhiine!
p'ästa minun živataiše
en sili mina söinu, dotnu, kazvatannu,
en ole mina sili sulnu, da en i rainu – – jne.*

(Aimo Turunen 596. 1943. < Natalia Outihiine, 60-vuotias.)

hūr hūrovitš loitsun alussa rinnastuu toisen rivin nimitykseen *metsan metšhiine* 'metsänhaltija', ja se on suora pyyntö metsänhaltijalle. Turusen mukaan (1952: 197) nimityksillä *hūr hūrovitš*, *metsan metšhiine* on tarkka vastine venäjässä. *hūr hūrovitš* on venäläinen henkilönnimi: se sisältää etunimen (*hūr*) ja patronymikonin (*hūrovitš*). Nimi ja patronymikon, joihin saatetaan lisätä kunnioitusta ilmaisevia arvonimiä (kuten »oikeudenmukainen herra metsänhaltija»), on venäläisissä loitsuissa tarkoitettu varmistamaan haltijan suopeutta. Etunimenä on tavallisesti pyhimyksen nimi, sukunimi taas muodostetaan lisäämällä johdin *-ovitš* etunimeen (*Fedor Fedorovitš*, *Agrasim Agrasimovitš* jne.) (Romanov 1891: 137, n:o 1).

Mikä on *hūr hūrovitš* -nimen alkuperä? Epäilemättä nimi on peräisin venäjältä. Tarkka vastine on löydettävissä Laiusesta, Itä-Virosta, missä venäjän vaikutus folklooriin on aivan ilmeinen; siellä karjaan liittyvissä loitsuissa rukoillaan avuksi Pyhää Yrjänää samalla tavalla kuin *hūr hūrovitš* -haltijaa: *Pühä Jūri Jūrgovits* 'Pyhä Yrjänä Yrjänänpoika' (Eisen 1920: 17). *hūr*-sanana äänneasu (nimessä *hūr hūrovitš*) on epäselvä. On mahdollista, että vääntymämuoto johtuu tabuseikoista; se saattaa myös olla kontaminoituma *hor*-sanasta ja Pyhän Gregoriuksen nimen *u*:llisesta muodosta (kuten *Guri*, *Gjuri*, *Gjurgi*). Vepsän

Havaintoja

venäläisissä lainasanoissa *u* on toisinaan korvattu *ü*:lla, esim. *lūk* 'sipuli' < ven. *luk*; *kūrda*, *kurda* 'tupakoida' < ven. *kurit'* (Kalima 1952: 54).

KIRJALLISUUS

- EISEN, M. J. 1920: Eesti uuem mütoloogia. Tallinn.
- GIMBUTAS, MARIJA 1971: The Slavs. New York.
- HAAVIO, MARTTI 1959. Pyhä Gregorius ja käärmeet. — Kalevalaseuran vuosikirja 39.
- KALIMA, JALO 1952: Slaavilaisperäinen sanastomme. Helsinki.
- KIPARSKY, V. 1959: Etymologisia huomioita. — Verba docent: juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi. Helsinki.
- LOORITS, OSKAR 1955: Der heilige Georg in der russischen Volksüberlieferung Estlands. Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts [Slavisches Seminar] an der Freien Universität Berlin 7.
- MAKSIMOV, S. V. 1903: Netšistaja, nevedomaja i krestnaja sila. St. Petersburg.
- MANSIKKA, V. J. 1943: Keväänalkajaiset ja Yrjön päivä. — Virittäjä 47.
- NISSILÄ, VIILJO 1943: Venäläisperäisiä henkilönnimiä Itä-Karjalan paikanimistössä. — Virittäjä 47.
- OINAS, FELIX J. 1976: Historical reality and Russian supernatural beings. — The realm of the extra-human: agents and audiences, toim. Agehananda Bharati. The Hague.
- ROMANOV, E. R. 1891: Belorusskij sbornik 5. Vitebsk.
- RÄNK, GUSTAV 1975: Ein rätselhafter Gedenktag im estnischen Volkskalender: der Korjus-Tag. — Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia 6.
- TOKAREV, S. A. 1957: Religioznye verovanija vostošnoslavjaskih narodov XIX — natšala XX v. Moskva ja Leningrad.
- TURUNEN, AIMO 1952: Über die Volksdichtung und Mythologie der Wepesen. — Studia Fennica 6.
- VIRTARANTA, PERTTI 1958: Vienen kansa muistelee. Porvoo ja Helsinki.

¹ Haavion (1959: 34) mukaan suomen *Körri* nimessä *metsän Körri* 'metsänhaltija' saattaa tulla Pyhän Yrjänän nimestä.

